

บทที่ ๓

สรรพคุณเภสัช

สรรพคุณเภสัช คือ การรู้จักสรรพคุณของวัตถุที่จะนำมาใช้เป็นยารักษาโรค หลักสรรพคุณเภสัชนี้เป็นหมวดที่สำคัญยิ่ง ท่านต้องให้ความสนใจเป็นพิเศษ เพราะตัวยาแต่ละอย่าง ถ้าไม่รู้สรรพคุณแล้วก็ไม่เกิดประโยชน์ อะไรเลย ท่านอาจคิดว่าตัวยานั้นมีอยู่อยู่มากมายจะจำได้อย่างไร นี่เป็นปัญหาของทุกท่าน มักจะคิดว่าตัวยามีสรรพคุณแก่อะไร ยากที่จะจำให้ได้ จึงขอแนะสิ่งที่ท่านต้องจดจำให้ได้ก่อนคือ “รสยา” ซึ่งรสของตัวยานี้จะแสดงถึงสรรพคุณของตัวยาใช้รักษาโรค การรู้จักว่ายานี้มีสรรพคุณรักษาโรคอย่างไรสรรพคุณของยาสมุนไพรแต่ละชนิดขึ้นอยู่กับรสของสมุนไพรนั้นๆ เพราะรสแต่ละรสจะมีสรรพคุณในการรักษาโรคต่างกัน ซึ่งเภสัชกรต้องศึกษาให้รู้จักของยาให้ถ่องแท้ แล้วรสนั้นเองจะแสดงสรรพคุณทันที การจำแนกรสยาสามารถแบ่งออกเป็น ๒ ลักษณะ คือ

๑. ยารสประธาน แบ่งออกเป็น ๓ รส

๒. รสของตัวยา แบ่งออกเป็นยา ๔ รส, ยา ๖ รส, ยา ๘ รส และยา ๙ รส

๑. ยารสประธาน

ยารสประธาน หมายถึง รสของยาที่ปรุงหรือผสมเป็นตำรับแล้ว สิ่งที่จะนำมาประกอบขึ้น เป็นยานั้นประกอบด้วย วัตถุธาตุ ๓ ประเภท คือ พืชวัตถุ สัตว์วัตถุ ธาตุวัตถุ เมื่อนำมาประกอบปรุงเป็นยาสำเร็จรูปแล้วจนเหลือรสของตัวยาสำเร็จรูปอยู่เพียง ๓ รสเท่านั้น คือ

๑.๑ ยาขนาดโตที่ปรุงขึ้นมาแล้ว **รสเย็น** ได้แก่ ยาที่เข้าพืช สัตว์ ธาตุที่ไม่ร้อน เช่น เขาสัตว์ เขี้ยวสัตว์ มาปรุงยารสเย็น เช่น ยามหานิล ยามหากาฬ ยาเขียว เป็นต้น ซึ่งมีสรรพคุณ แก้ทางเตโชธาตุ (ธาตุไฟ) แก้ไข้ ระบายความร้อน ใช้สำหรับแก้ไข้ในกองฤดูร้อน

๑.๒ ยาขนาดโตที่ปรุงขึ้นมาแล้ว **รสร้อน** ได้แก่ ยาที่เข้าพืช สัตว์ ธาตุที่รสร้อน เช่น เบญจกูล ตรีภูกก เหง้าชิงกะเพรา มาปรุงเป็นยารสร้อน เช่น ยาไฟประลัยกัลป์ ยาสันตพฆาต ยาประสะกานพลู ยาประจุวาโย เป็นต้น ซึ่งมีสรรพคุณ แก้ในกองวาโยธาตุ (ธาตุลม) แก้ลมกอง หยาบ ลมจุกเสียดแน่น ลมพรรดึก บำรุงธาตุ ใช้สำหรับแก้ไข้ในกองฤดูฝน

๑.๓ ยาขนาดโตที่ปรุงขึ้นมาแล้ว **รสสุขุม** ได้แก่ ยาที่เข้าพืช สัตว์ ธาตุที่ไม่ร้อน เช่น โกฐเหียน กฤษณา กระลำพัก จันทร์เทศ เครื่องเทศที่ไม่ร้อน มาปรุงเป็นยารสสุขุม เช่น ยาหอมอินทจักร ยาหอมเนาวโกฐ ยาสังขิวิชัย เป็นต้น ซึ่งมีสรรพคุณแก้ในกองวาโปธาตุ (ธาตุน้ำ) แก้ไข้ที่ไข้ยารสเย็นไม่ได้ แก้ลมกอลละเอียด ลมวิงเวียน ใจสั่นหวั่นไหว บำรุงกำลัง ใช้สำหรับแก้ไข้ในกองฤดูหนาว

รสยาทั้งสามที่ได้กล่าวมานั้น คือ รสของยาที่ปรุงสำเร็จแล้ว นำไปใช้รักษาโรคและใช้เป็นหลักใหญ่หรือเป็นแม่บท เรียกว่า **รสประธาน** แต่ในส่วนของวัตถุดิบแต่ละชนิดก็จะมีรสยาแยกย่อยแตกต่างกันไปแล้วแต่ว่าวัตถุดิบชนิดใด จะดูดซับเอารสยาจากแผ่นดินเข้าไปกับตัวซึ่งสามารถแบ่ง รสยาทั่วไปออกเป็น ๙ รส

๒. รสของตัวยา ๔,๖,๘, ๙ รส

๒.๑ รสยา ๔ รส

ในคัมภีร์ราชตุมบถได้กล่าวถึงรสยา ๔ รส แก่โรคดังนี้

- ๑) รสยาฝาด ชาบไปในผิวหนัง และเส้นเอ็น
- ๒) รสยาเผ็ด ชาบไปในผิวหนังทุกเส้นขน
- ๓) รสยาเค็ม ชาบไปในที่เส้นเอ็นและกระดูกทั่วสรรพางค์กาย
- ๔) รสยาเปรี้ยว ชาบไปในเส้นเอ็นทั่วสรรพางค์กาย

๒.๒ รสยา ๖ รส

ในคัมภีร์วิชัยโคศสาร ได้กล่าวถึงรสยา ๖ รส แก่โรคดังนี้

- ๑) มธุระ คือ รสหวาน ชอบกับยาให้เจริญรสธาตุ
- ๒) อัมพิระ คือ รสเปรี้ยว ทำให้ดี ลม เสลดอนุโลมตามซึ่งตนและเจริญรสอาหาร บำรุงไฟธาตุกระทำสารพัดที่ติดให้สุก ถ้าใช้เป็นเกิดคุณ ใช้ไม่เป็นเกิดโทษ
- ๓) ลวณะ คือ รสเค็ม เผาโทษเผาพิษให้เจริญไฟธาตุ
- ๔) กฏะ คือ รสเผ็ด กระทำให้กำลังน้อย ระวังความเกียจคร้าน ระวังพิษ ไม่ให้เจริญบำรุงไฟธาตุและให้อาหารสุก

๕) ติตติกะ คือ รสขม เจริญไฟธาตุ แก่ร้อน แก่ระหายน้ำ กระทำให้มูตรและคูบบริสุทธิเจริญรสอาหาร

๖) กะสาวะ คือ รสฝาด เจริญไฟธาตุ แก่ระหายน้ำ ให้เจริญผิวกายและเนื้อ

คุณสมบัติของยาแต่ละรส ให้แสดงกับโรคต่างๆ มีรายละเอียดดังนี้ คือ

รสเผ็ด รสขม และรสฝาด	ทั้ง ๓ รสนี้ ทำให้ลมกำเริบ
รสเผ็ด รสเปรี้ยว และรสเค็ม	ทั้ง ๓ รสนี้ ทำให้ดีกำเริบ
รสหวาน รสเปรี้ยว และรสเค็ม	ทั้ง ๓ รสนี้ ทำให้เสลดกำเริบ

๒.๓ รสยา ๘ รส

ในคัมภีร์ราชตุมบถได้กล่าวถึงยา ๘ รส แก่โรคดังนี้คือ

- ๑) รสขม ย่อมซาบไปตามผิวหนัง
- ๒) รสฝาด ย่อมซาบมังสา (ซาบเนื้อ)
- ๓) รสเค็ม ชาบเส้นเอ็น

๔) รสเผ็ดและรสร้อน	ชาบกระดุมไม้ไผ่
๕) รสหวาน	ย้อมซีมชาบลำไ้ใหญ่
๖) รสเปรี้ยว	ชาบลำไ้ฝ้าย
๗) รสเย็นหอม	ชาบหัวใจ
๘) รสมัน	ชาบที่ชื้อต่อทั้งปวง

๒.๔ รสยา ๙ รส

ในการศึกษาเรื่องสรรพคุณเภสัช ได้สรุปรสของวัตถุธาตุได้ ๙ รส จำแนกให้ ละเอียดออกไปดังนี้ คือ

๑) **รสฝาด สรรพคุณ** มีฤทธิ์ทางสมาน เช่น สมานบาดแผลทั้งภายในและภายนอก แผลสด แผลเปื่อย กัดเนื้อร้าย แก้โรคบิด ท้องร่วง แก้อุจจาระธาตุพิการ คุมธาตุ

แสดงกับโรค ไ้ ท้องผูก โรคลม โรคพรรตึก ท้องผูก เตโชธาตุพิการ (ธาตุไฟ)

๒) **รสหวาน สรรพคุณ** มีฤทธิ์ชุ่มซาบไปตามเนื้อ เช่น ทำให้เนื้อในร่างกายชุ่มชื้น บำรุงกล้ามเนื้อ บำรุงหัวใจ เจริญอาหาร แก้อ่อนเพลีย บำรุงกำลัง แก้ไอ แก้เสมหะแห้ง แก้หอบ

แสดงกับโรค ฟันผุ เสมหะเฟื่อง อาเจียน โรคเบาหวาน น้ำเหลืองเสีย บาดแผล

๓) **รสเมาเบื่อ สรรพคุณ** แก้พิษ เช่น พิษดี พิษเสมหะ พิษโลหิต พิษไข้ พิษสัตว์กัดต่อย แก้โรคทางอาโปธาตุ (ธาตุน้ำ) แก้พยาธิ ผื่นคัน

แสดงกับโรค หัวใจพิการ ไ้

๔) **รสขม สรรพคุณ** แก้ในทางโลหิตและดี แก้กำเดา แก้ไข้ต่างๆ เช่น ไข้ตัวร้อน ไข้จับสั่น บำรุงน้ำดี เจริญอาหาร ช่วยย่อยอาหาร

แสดงกับโรค หัวใจพิการ โรคลม จุกเสียด แน่นเฟ้อ

๕) **รสเผ็ดร้อน สรรพคุณ** แก้โรคลมจุกเสียด ขับลมให้ผายหรือเรอ บำรุงเตโชธาตุ (ธาตุไฟ) ขับเหงื่อ ช่วยย่อยอาหาร แสดงกับโรค ไข้ตัวร้อน เพ้อคลั่ง

๖) **รสมัน สรรพคุณ** มีฤทธิ์ชุ่มซาบไปตามเส้นเอ็น แก้เส้นเอ็นพิการ บำรุงเส้นเอ็น แก้ปวดเมื่อย บำรุงไขข้อ บำรุงเยื่อกระดูก เป็นยาอายุวัฒนะ ให้ความอบอุ่นแก่ร่างกาย

แสดงกับโรค เสมหะพิการ เช่น ไ้ หอบ บิด และไข้ต่างๆ ร้อนในกระหายน้ำ

๗) **รสหอมเย็น สรรพคุณ** บำรุงหัวใจ ตับ ปอด บำรุงครรภ์ แก้อ่อนเพลีย ชูกำลัง แก้กระหายน้ำดับพิษร้อน

แสดงกับโรค ลมจุกเสียดแน่น ลมป่วง

๘) **รสเค็ม สรรพคุณ** มีฤทธิ์ชุ่มซาบไปตามผิวหนัง แก้โรคผิวหนัง โรคพรรตึก ถ่ายชำระน้ำเหลือง ชำระเมือกมัน ในลำไ้ ฟอกโลหิต แก้เสมหะเหนียว

แสดงกับโรค อุจจาระธาตุพิการ โรคบิดมูกเลือด ภาวะอาหารเป็นแผล

๙) **รสเปรี้ยว สรรพคุณ** แก้เสมหะพิการ แก้เสมหะเหนียว แก้ไอ แก้ท้องผูก ระบาย อุจจาระ ฟอกโลหิต แก้กระหายน้ำ

แสดงกับโรค น้ำเหลืองเสีย ท้องเสีย และไข้ต่างๆ

นอกจากนี้ในตำราเวชศึกษาายังเพิ่ม **รสจืด** อีกหนึ่งรส **สรรพคุณ** แก้เสมหะ ขับปัสสาวะ ดับพิษไข้ ดับพิษปวดร้อน แก้ทางเตโชธาตุ ไม่แสดงกับโรคใด

ตัวอย่างของตัวยารสต่างๆ

ตัวยารสฝาด สำหรับสมาน **ตัวยาและสรรพคุณ** เช่น

๑. ลูกเบญจกานี รสฝาด แก้บิดปวดเบ่ง บิดธาตุ แก้ท้องร่วง แก้ปวดมดลูก สมานบาดแผล

๒. ทับทิมทั้ง ๕ รสฝาด แก้ท้องร่วง แก้บิดมูกเลือด บิดธาตุ สมานบาดแผล

๓. ลูกสมอพิเภกแก่ รสฝาด แก้ไข้ แก้วริดสีดวง แก้บิด และแก้โรคตา

๔. สีสี่ดทั้ง ๒ รสฝาด สมานบาดแผลและคุมธาตุ แก้ท้องร่วง บิด แก้ลงแดง แก้อติสาร แก้บาดแผล ล้างบาดแผลที่ถูกไฟ และโรคผิวหนัง

๕. ฝรั่งทั้ง ๕ รสฝาดเย็น ถอนพิษบาดแผล แก้ท้องร่วง แก้บิดมูกเลือดและปวดเบ่ง

๖. เปลือกนันทรี หรือเปลือกต้นตาเสือ รสฝาด กล่อมเสมหะและโลหิต แก้บิดมูกเลือด บิดธาตุ สมานบาดแผล

ขับประจำเดือน รัดมดลูก ขับลมผาย แก้ท้องร่วง

๗. เปลือกขี้เอย รสฝาด แก้อุจจาระเป็นฟอง แก้ท้องร่วง แก้บิดเรื้อรัง แก้ปวดเบ่ง คุมธาตุ ชะล้างบาดแผล

๘. เปลือกเพกา รสฝาด ดับพิษโลหิต แก้น้ำเหลืองเสีย สมานบาดแผล ขับเลือดเน่าในเรือนไฟ

๙. เปลือกลูกมั่งคุด รสฝาด สมานบาดแผล แก้บิด แก้ลงท้อง ท้องเดิน ล้างแผล

๑๐. ลูกทราย รสฝาด แก้บิดปวดเบ่ง แก้เสมหะเป็นพิษ คุมธาตุ สมานแผล แก้ท้องร่วง

ตัวยารสหวาน ชุ่มซาบไปตามเนื้อ **ตัวยาและ สรรพคุณ** เช่น

๑. ดอกคำไทย รสหวาน บำรุงโลหิต แก้แสบร้อนคันตามผิวหนัง แก้บิด แก้ไตพิการ

๒. ดอกคำฝอย รสหวาน บำรุงโลหิตและน้ำเหลืองให้เป็นปกติ แก้แสบร้อน ตามผิวหนัง บำรุงหัวใจ บำรุง

ประสาท ขับระดู

๓. งวงตาลโตนด รสหวานเย็น แก้พิษตานซาง ขับพยาธิ บำรุงดวงจิตให้ชื่นบาน

๔. ตานหม่อน รสหวานเย็น แก้พิษตานซาง ขับไล่เดือน บำรุงเนื้อหนังให้ชุ่มชื้น คุมธาตุ

๕. น้ำอ้อย กลิ่นหอมรสหวานเย็น น้ำอ้อยแดงรสหวานขมเล็กน้อย แก้เสมหะและ หืดไอ กระจายเสมหะ ขับปัสสาวะ

๖. รากชะเอมจี (ชะเอมเทศ) ขับเลือดเน่า บำรุงหัวใจให้ชุ่มชื้น แก้กำเดา แก้น้ำลายเหนียว

๗. รากชะเอมไทย รสหวาน แก้โรคในคอ แก้ลม แก้รัตตะปิตตะโรค

๘. เหง้าสับปะรด รสหวาน ขับปัสสาวะ แก้ปัสสาวะพิการ แก้เนื้ว แก้หนองใน ชักกระดูกขาว
๙. รากและดอกมะพร้าว รสหวาน แก้ลมท้อง แก้อ่อนเพลีย แก้ปากเปื่อย แก้ไข้ตานซาง แก้ไข้กำเดา
๑๐. ดอกอังกาบ รสหวาน แก้สตรีระดูขัด บำรุงไฟธาตุ แก้ไข้

ตัวยารสเมาเบื่อ แก้พิษ ตัวยาและสรรพคุณ เช่น

๑. ใบกระท่อม เมาเบื่อขมฝาด แก้บิดปวดมวน แก้ปวดท้อง แก้ท้องร่วง แก้ปวด เมื่อยตามร่างกาย
 ๒. กล้วยา รสเมา เจริญอาหาร ชูกำลัง ทำให้ใจขาดกลัว
 ๓. ใบลำโพง รสเมา แก้พิษฝี แก้ปวด แก้บวม แก้อักเสบ แก้หอบหืด
- ดอกลำโพง รสเมาวราน แก้หอบหืด
- เมล็ดลำโพง รสเฆามัน แก้ไข้พิษ ไข้ที่ทำให้กระสับกระส่าย (เวลาใช้ต้องทำ ให้น้ำมันในเมล็ดหมดไป)
- น้ำมันจากเมล็ด รสเมาเบื่อ แก้กลากเกลื้อน หิด เหา
- รากลำโพง รสเมาวราน แก้พิษกาฬทั้งปวง ดับพิษร้อน แก้พิษร้อน แก้ปวด แก้บวม แก้อักเสบ แก้ไข้พิษเชื้องซึม

แก้พยาธิ

๔. สะแกทั้ง ๕ รสเบื่อเมา ขับพยาธิและไล่เดือน แก้โรคตานขโมย แก้ฝิตานซาง
๕. ลูกกระเปียน - ลูกกระเบา รสเมาเบื่อ ฆ่าพยาธิกลางเกลื้อน แก้มะเร็ง คุดทะระวาด โรคเรื้อน กุฎฐัง
๖. ลูกสะบ้าต่างๆ รสเมาเบื่อ (เฆา) แก้พิษไข้ ทาแก้พยาธิทั้งปวง
๗. รากชันทองพญาบาท รสเมาเบื่อ แก้พิษลม แก้ประดง แก้พยาธิต่างๆ
๘. รากทองพันชั่ง รสเมาเบื่อ แก้กลากเกลื้อนผื่นคัน ดับพิษไข้ แก้โรคผิวหนังและมะเร็ง
๙. ชุมเห็ดเทศทั้ง ๕ รสเบื่อเอียน ขับพยาธิในลำไส้ รู้ถ่ายเองปิดเอง โรคผิวหนังทุกชนิด
๑๐. เถากระโดลิง รสเมาเบื่อ แก้พิษทั้งปวง แก้ไข้เชื้องซึม ขับเหงื่อ

ตัวยารสขม แก้ทางโรหิตและดี ตัวยาและสรรพคุณ เช่น

๑. เถาบอระเพ็ด รสขมเอียน แก้ไข้ แก้เสมหะ แก้โลหิต บำรุงน้ำดี เจริญอาหาร เป็นยาอายุวัฒนะ
๒. เถามะระ รสขมเอียน บำรุงน้ำดี แก้ไข้ แก้กระหายน้ำ
๓. ลูกกระดอม รสขม แก้ไข้ บำรุงน้ำดี ให้เจริญอาหาร
๔. เถาชิงช้าชาติ รสขม แก้ไข้เหนื่ออันเกิดเพื่อโลหิต แก้ไข้ บำรุงกำลัง บำรุงไฟธาตุ เจริญอาหาร ทำให้เลือดในกายเอียน แก้สะอึก แก้ร้อนในกระหายน้ำ ขับน้ำย่อยอาหาร
๕. เถาขี้กาแดง รสขม บำรุงน้ำดี ถ่ายล้างเสมหะให้ตก ดับพิษเสมหะและโลหิต

๖. เปลือกต้นสะเดา รสขมฝาดเย็น แก้บิดมูกเลือด
๗. มะกาเครือหรือสะไค้เครือ รสขม แก้เสมหะเป็นพิษ แก้บิด แก้พยาธิ แก้ปวดเบ่ง ขับเสมหะ ขับฟอกโลหิตระดู
๘. ใบและลูกมะแว้งเครือ รสขม บำรุงธาตุ แก้ไอ แก้น้ำลายเหนียว แก้เสมหะ
๙. ลูกประคำดีควาย รสขม แก้กาฬภายใน ดับพิษตานซาง
๑๐. ดีสัตว์ต่างๆ รสขม ขับยาให้เดินเร็ว บำรุงน้ำดี และโลหิต

ตัวยารสเผ็ดร้อน แก้ลม ตัวยาและสรรพคุณ เช่น

๑. ลูกจันทน์เทศ รสเผ็ดร้อน แก้ปวดท้อง ชูไฟธาตุ แก้ธาตุพิการ เจริญอาหาร รัตมดลูก
๒. ดอกจันทน์ รสเผ็ดร้อน แก้ลมจุกเสียด แก้ปวดท้อง ชูไฟธาตุ
๓. ลูกกระวาน รสเผ็ดร้อน กระจายเสมหะ โลหิต แก้ปวดท้อง แก้จุกเสียด ขับลมในท้อง
๔. กานพลู รสเผ็ดร้อน กระจายลมเมหะอันข้น แก้เสมหะอันเกิดในกองโลหิต และ แก้รัตตะปิตตะโรค และกระทำ

ให้อาหารงวด แก้ปวดท้อง แก้รำมะนาด

๕. รากพาดิน รสเผ็ดร้อน แก้เสมหะ ขับลมผาย
๖. หัวเตาเกิด รสเผ็ดร้อน แก้โรคตับปอดพิการ แก้ตับทูด ฟอกเสมหะ
๗. พริกหอม รสเผ็ดร้อน ขับลมในกระเพาะอาหารและลำไส้
๘. พริกหาง รสเผ็ดร้อน บำรุงธาตุ แก้ปวดท้อง ขับลม ขับปัสสาวะ ขับหนอง
๙. ชิงแห้ง รสเผ็ดร้อนหวาน แก้พรตึก กระจายลม แก้จุกเสียด ขับเหงื่อ แก้ไข้ตรีโทษ
๑๐. หัวกระชาย รสเผ็ดร้อน แก้มุตกิด แก้โรคในปาก แก้ลมอันเกิดแต่กองหทัยวาตะ

ตัวยารสมัน แก้เส้นเอ็น ตัวยาและสรรพคุณ เช่น

๑. เมล็ดงา รสมัน บำรุงไขมัน และแก้เส้นเอ็น แก้เมื่อย บำรุงกำลัง
๒. เมล็ดถั่วเขียว รสมัน แก้ร้อนภายใน แก้ขัดข้อ บำรุงเนื้อและกระดูก บำรุงกำลัง
๓. เมล็ดถั่วลิสง รสมัน แก้ตับพิการ และม้ามย่อย บำรุงกำลัง
๔. เมล็ดถั่วลิสง รสมัน บำรุงไขมัน บำรุงเส้นเอ็น ขับผายลม บำรุงกำลัง
๕. เมล็ดมะม่วงหิมพานต์ รสมัน แก้โรคผิวหนัง ทำลายตุ่มตาปลา
๖. แก่นกันเกรา รสมัน บำรุงไขข้อ แก้ปวดเมื่อย เป็นยาอายุวัฒนะ
๗. หัวแห้ว รสมัน บำรุงกำลัง บำรุงครรภ์ บำรุงธาตุ เป็นยาอายุวัฒนะ
๘. หัวถั่วพู รสมัน บำรุงกำลัง แก้น้ำดีพิการ แก้ไข้
๙. น้ำมันมะพร้าว รสมัน บำรุงธาตุไฟ แก้จุกเสียด แก้หืดไอ บำรุงกำลัง
๑๐. เลือดแรด รสมันคาว บำรุงโลหิต แก้ไข้ใน กระจายโลหิต

ตัวยารสหอมเย็น บำรุงหัวใจ ตัวยาและสรรพคุณ เช่น

๑. เกสรทั้ง ๕ รสหอมเย็น แก้วร้อนในกระหายน้ำ แก้ไข้จับ ไข้เพื่อลม ให้เจริญอาหาร แก้อโรคตา และบำรุงหัวใจ
๒. หญ้าฝรั่ง รสหอมเย็น ชูกำลัง บำรุงหัวใจ ทำให้ชื่นใจ
๓. รากแฝกหอม รสหอมเย็น บำรุงหัวใจ แก้ไข้เพื่อดี
๔. น้ำดอกไม้เทศ รสหอมเย็น บำรุงหัวใจให้ผ่องใส
๕. ต้นเตยหอม รสหอมเย็น บำรุงหัวใจ ขับปัสสาวะ
๖. รากชะลูด รสหอมเย็น แก้ไข้อ่อนเพลีย แก้ลมบ้าดตะจิต
๗. กฤษณา รสหอมเย็น บำรุงหัวใจ บำรุงตับ ปอด แก้ไข้
๘. กระลำพัก รสหอมเย็น แก้พิษเสมหะ โลหิต บำรุงตับ ปอด หัวใจ แก้อาตุพิการ
๙. ขอนดอก รสหอมเย็น แก้ไข้เพื่อตรีโทษ บำรุงครรภ์รักษา บำรุงตับ ปอด และหัวใจ
๑๐. พิมเสนในปล้องไม้ไผ่ รสหอมเย็น แก้เสมหะ แก้ลม แก้หอบ หืด แก้อโรคตา

ตัวยารสเค็ม ขับซาบไปตามผิวหนัง ตัวยาและสรรพคุณ เช่น

๑. แก่นแสมทะเล รสเค็ม แก้กระษัย ขับโลหิต ขำน้ำคาวปลา ขับลม
๒. เปลือกตำลำพู่ รสเค็ม แก้อโรคผิวหนัง แผลเปื่อย
๓. เปลือกต้นตะบูน รสเค็ม แก้บิด แก้ท้องร่วง สมาน แก้ไอ
๔. เปลือกต้นมะเกลือ รสเค็ม แก้กระษัย แก้พยาธิ แก้ตานซาง
๕. โคนกระสุน รสเค็ม ขับปัสสาวะ ขับมูกปิด แก้ไตพิการ
๖. ดินประสิว รสเค็ม ขับปัสสาวะ ถอนพิษ ขับลมในเส้น
๗. ใบกระชาย รสเค็ม แก้อโรคในปาก ลำคอ แก้อโรคตา
๘. ใบหอมแดง รสเค็ม แก้ไข้หวัด แก้อโรคตา แก้ฟกบวมซ้ำ
๙. เกลือทั้ง ๕ รสเค็ม แก้ไข้พรรตึก แก้ท้องมาน แก้เสมหะ แก้บิดมูกเลือด บำรุงน้ำเหลือง
๑๐. เนาวหอยจืด เฝารสเค็มกร่อย ขับลมในลำไส้ ชะล้างลำไส้ แก้อโรคกระษัย แก้ไตพิการ ขับนิ่ว ขับปัสสาวะ

บำรุงกระดูก

ตัวยารสเปรี้ยว กัดเสมหะ ตัวยาและสรรพคุณ เช่น

๑. ใบส้มป่อย รสเปรี้ยว ขำระล้างเสมหะในลำไส้ ฟอกโลหิต
๒. ใบโทงเทง รสเปรี้ยว แก้เจ็บคอ แก้ฝีในคอ แก่น้ำลายพิการ
๓. ใบมะขาม รสเปรี้ยว แก้คุดเสมหะ ฟอกโลหิต
๔. ใบส้มเปรี้ยว รสเปรี้ยว แก้เสมหะ ฟอกโลหิตสตรี
๕. ใบมะยม รสเปรี้ยว แก้เสมหะ ถอนพิษ แก้ไข้เพื่อเสมหะ
๖. ลูกมะดัน รสเปรี้ยว ล้างเสมหะ ฟอกโลหิต

๗. ลูกมะเขือขึ้น รสเปรี้ยว ขับเสมหะ แก่น้ำลายเหนียว
๘. ลูกมะเอ็ก รสเปรี้ยว แก้ไอ ขับเสมหะ แก่น้ำลายเหนียว
๙. น้ำมะนาว น้ำมะกรูด, น้ำส้มซ่า รสเปรี้ยว กัดเสมหะ แก้ลม ฟอกโลหิต
๑๐. รากมะกล่ำทั้ง ๒ รสเปรี้ยว บำรุงเสียง แก้คอเสมหะ แก้ลมในลำไส้

ตัวยารสจืด แก้เสมหะและปัสสาวะ ตัวยาและสรรพคุณ เช่น

๑. ต้นผักกาดน้ำ รสจืด ขับปัสสาวะ แก้ซำร่ว
๒. หนุ่ยถอดปล้อง รสจืด ขับปัสสาวะ แก้มุตกิด
๓. ราก และตาไม้ไผ่ป่า รสจืด ขับปัสสาวะ และแก้ไตพิการ
๔. รากต่อไล่ รสจืด แก้ปัสสาวะ และแก้ไตพิการ
๕. ตะไคร้หน้า ตะไคร้หางนาค รสจืด ขับปัสสาวะ แก้ซำร่ว แก้กระษัยกล่อน
๖. รากไทรย้อย รสจืด ขับปัสสาวะ แก้กระษัยไตพิการ
๗. รากแดงหนู รสจืด แก้ปัสสาวะพิการ แก้เสมหะ
๘. แก่นปฐู แก่น้ำทลาย รสจืด แก่น้ำเหลืองเสีย แก้พิษประดง แก้เสมหะพิการ
๙. ต้นขลุ่ รสจืด แก้กระษัยกล่อน แก้ปัสสาวะพิการ
๑๐. เถาตำลึง รสจืดเย็น แก้ไข้ที่มีพิษ แก้โรคตา ดับพิษร้อน ถอนพิษไข้

๓. รสยาประจำธาตุ (รสยาแก้ตามธาตุ)

เป็นที่ทราบกันดีแล้วว่าในร่างกายของมนุษย์เรานั้น ประกอบขึ้นจากธาตุทั้ง ๔ คือ ธาตุดิน ๒๐ ธาตุน้ำ ๑๒ ธาตุลม ๖ และธาตุไฟ ๔ เมื่อธาตุใดธาตุหนึ่งเกิดพิการหรือเจ็บป่วยขึ้น คัมภีร์แพทย์แผนโบราณได้จัดรสยาไว้แก้ดังนี้

๑) ปถวีธาตุ (ธาตุดิน ๒๐)	เมื่อพิการ แก้ด้วยยา รสฝาด รสหวาน รสมันและรสเค็ม
๒) อาโปธาตุ (ธาตุน้ำ ๑๒)	เมื่อพิการ แก้ด้วยยา รสเปรี้ยว รสขมและรสเมาเบื่อ
๓) วาโยธาตุ (ธาตุลม ๖)	เมื่อพิการ แก้ด้วยยา รสสุขุม และรสเผ็ดร้อน
๔) เตโชธาตุ (ธาตุไฟ ๔)	เมื่อพิการ แก้ด้วยยา รสเย็น รสจืด

การจัดรสยาแก้ให้ถูกต้องตามธาตุตั้งที่กล่าวมาแล้ว จึงจะทำให้โรคหรืออาการเจ็บป่วยไข้ หายหรือบรรเทาลงได้

๔. รสยาแก้ตามวัย (แก้ตามอายุ)

ในที่นี้แบ่งช่วงอายุออกเป็น ๓ วัย แต่ละวัยเกิดโรคแตกต่างกัน และใช้รสยาแก้ต่างกัน ดังนี้ คือ

- ๑) **ปฐมวัย (วัยเด็ก)** ตั้งแต่แรกเกิดจนถึงอายุ ๑๖ ปี วัยเด็กเป็นโรคเพื่อเสมหะ (สมุฏฐานฮาโป) ควรใช้ยารสหวาน รสเปรี้ยว รสขม
- ๒) **มัชฌิมวัย (วัยกลาง หรือวัยหนุ่มสาว)** ตั้งแต่อายุ ๑๖ ปี จนถึงอายุ ๓๒ ปี เป็นโรค เพื่อโลหิตและดี (คือสมุฏฐานฮาโป) ควรใช้ยารสเปรี้ยวฝาด รสเปรี้ยวเค็ม และรสขม
- ๓) **ปัจฉิมวัย (วัยผู้เฒ่าหรือวัยคนแก่)** ตั้งแต่อายุ ๓๒ ปี จนถึงอายุ ๖๔ ปี หรือจนถึงอายุชยเป็นโรคเพื่อลมกำเริบ (คือสมุฏฐานวาโย) มีฮาโปแทรก คือเสมหะกับเหงื่อแทรก ใช้ยารสขม รสร้อน รสเค็ม รสฝาด รสหอม

๕. รสยาแก้ตามฤดู

ฤดูในที่นี้จะขอกล่าวเฉพาะ ๓ ฤดู นั่น คือ ใน ๑ ปี มี ๓ ฤดูๆ ละ ๔ เดือน และถือว่าเป็นฤดูแห่งกองโรค คือเกิดเป็นโรค ปิตตะ โรควาตะ และเสมหะ ตามลำดับ จึงจัดรสยาแก้ไว้ดังนี้

- ๑) **คิมหันตฤดู (ฤดูร้อน)** เกิดโรคเพื่อเตโชธาตุพิการ โรคปิตตะพิการคือตีพิการ ควรใช้ยารสเย็นและจัด
- ๒) **วสันตฤดู (ฤดูฝน)** เกิดโรคเพื่อวาโยธาตุพิการ คือ โรควาตะ โรคลม ควรใช้ยารสร้อนและรสขม
- ๓) **เหมันตฤดู (ฤดูหนาว)** เกิดโรคเพื่อฮาโปธาตุพิการ คือ สมุฏฐานเสมหะ ควรใช้ยารสขมหรือรสเปรี้ยว

๖. รสยาแก้ตามกาล

รสยาแก้ตามกาลเวลา หรือตามยามนี้ จัดไว้โดยมุ่งหมายเพื่อให้คนไข้ได้รับประทานยา (กินยา) ให้ทันหรือตรงกับสมุฏฐานของโรคที่เกิดขึ้นในเวลาหรือกาลนั้นๆ ในคัมภีร์กล่าวไว้ทั้งหมด กาล ๓ และกาล ๔ จะได้ยกตัวอย่างให้นักศึกษาได้ทราบทั้ง ๒ กาล คือ

๖.๑ **กาล ๓** คือ กลางวัน แบ่งออกเป็น ๓ ยาม กลางคืนแบ่งออกเป็น ๓ ยาม คือ

ยามที่ ๑ นับแต่ ๐๖.๐๐ น. ถึง ๑๐.๐๐ น. หรือนับแต่ ๑๘.๐๐ น. ถึง ๒๒.๐๐ น. เกิดโรคเพื่อเสมหะ ใช้น้ำ

กระสายยารสเปรี้ยว

ยามที่ ๒ นับแต่ ๑๐.๐๐ น. ถึง ๑๔.๐๐ น. หรือนับแต่ ๒๒.๐๐ น. ถึง ๑๒.๐๐ น. เกิดโรคเพื่อโลหิตและดี ใช้น้ำ

น่ายากระสายยารสขม

ยามที่ ๓ นับแต่ ๑๔.๐๐ น. ถึง ๑๘.๐๐ น. หรือนับแต่ ๐๒.๐๐ น. ถึง ๐๖.๐๐ น. เกิดโรคเพื่อลม ใช้น้ำกระสาย

ยารสร้อน

๖.๒ กาล ๔ คือ ทานแบ่งไว้เป็นกลางวัน ๔ กลางคืน ๔ ตอน ดังนี้

ยามที่ ๑ นับแต่ (ย่ำรุ่ง) ๖.๐๐ น. ถึง ๙.๐๐ น. หรือนับแต่ ๑๘.๐๐ ถึง ๒๑.๐๐ น. เป็นสมณฐานอาไป พิกัด
เสมหะ

ยามที่ ๒ นับแต่ ๙.๐๐ น. ถึง ๑๒.๐๐ น. หรือนับแต่ ๒๑.๐๐ น. ถึง ๒๔.๐๐ น. เป็นสมณฐานอาไป พิกัดโลหิต

ยามที่ ๓ นับแต่ ๑๒.๐๐ น. ถึง ๑๕.๐๐ น. หรือนับแต่ ๐๐.๐๐ น. ถึง ๑๓.๐๐ น. เป็นสมณฐานอาไป พิกัดดี

ยามที่ ๔ นับแต่ ๑๕.๐๐ น. ถึง ๑๘.๐๐ น. หรือนับแต่ ๐๓.๐๐ น. ถึง ๐๖.๐๐ น. เป็นสมณฐานอาไป พิกัดวาตะ

(ลม)

แผนภูมิที่ ๓ สรุปความสัมพันธ์ของหัวข้อเนื้อหาในบทที่ ๓

